

UDK 81'25:378

Go'zal XALILOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti katta oqituvchisi
E-mail: guzalxalilova7@mail.ru

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti X.Bakirova taqrizi asosida

TARJIMONLIK KOMPITENSIASINI TAKOMILLASHTIRISHDA SINXRON TARJIMANING ROLI

Annotatsiya

Mazkur maqolada sinxron tarjimaning (ST) tarjimonlik kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishdagi roli kompleks yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda ST ning lingvistik, kognitiv va texnologik jihatlari, real-time tarjima jarayonlari, inson va sun'iy intellektga asoslangan tizimlar o'rtasidagi hamkorlik masalalari yoritilgan. Shuningdek, terminologiya boshqaruvi, sifat nazorati, kontekstual moslashuv va interfaol yordamchi vositalarning tarjima sifatiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqolada sinxron tarjimaning zamonaviy bozordagi o'rni, rentabellik va etik masalalari ham tahlil qilinib, tarjimonlik kompetensiyasini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Sinxron tarjima, tarjimonlik kompetensiyasi, real-time tarjima, gibridd modellar, terminologiya boshqaruvi, sifat nazorati, kognitiv jarayonlar, kontekstual moslashuv.

РОЛЬ СИМПАТИЧНОГО ПЕРЕВОДА В ПОВЫШЕНИИ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ОБЛАСТИ ПЕРЕВОДА

Аннотация

В статье рассматривается роль синхронного перевода в формировании и развитии переводческой компетенции на основе комплексного подхода. Анализируются лингвистические, когнитивные и технологические аспекты синхронного перевода, процессы перевода в реальном времени, а также взаимодействие человека и интеллектуальных систем. Особое внимание уделяется управлению терминологией, контролю качества, контекстуальной адаптации и использованию интерактивных вспомогательных инструментов. Также раскрывается место синхронного перевода на современном рынке переводческих услуг, затрагиваются вопросы рентабельности и этики, и предлагаются практические рекомендации по повышению переводческой компетенции.

Ключевые слова: Синхронный перевод, переводческая компетенция, перевод в реальном времени, гибридные модели, управление терминологией, контроль качества, когнитивные процессы, контекстуальная адаптация.

THE ROLE OF SIMULTANEOUS TRANSLATION IN IMPROVING TRANSLATION COMPETENCE

Annotation

This article examines the role of simultaneous interpreting (SI) in the development and enhancement of translation competence through a comprehensive analytical approach. The study explores linguistic, cognitive, and technological aspects of simultaneous interpreting, including real-time translation processes and human-machine collaboration. Special attention is given to terminology management, quality assurance, contextual adaptation, and interactive support tools that influence translation accuracy and efficiency. The article also discusses the position of simultaneous interpreting in the modern translation market, addressing issues of quality, cost-effectiveness, and ethics, and provides practical recommendations for improving interpreter competence.

Key words: Simultaneous interpreting, translation competence, real-time translation, hybrid systems, terminology management, quality assurance, cognitive processes, contextual adaptation.

Kirish. Sinxron tarjima (ST)-bu bir vaqtning o'zida kichik bir interval ichida manbai tilidagi ma'noni ma'lum bir auditoriya tiliga yetkazish jarayoni. U til nazariyasi, akustika, kognitiv psixologiya va ma'lumotlarni qayta ishlash sohalari bilan sik bog'liq bo'lib, tarjimonlik kompetensiyasini (TK) shakllantiruvchi asosiy elementlardan biridir. ST ning zamonaviy tarixi nafaqat tarjimonlarning tezkorligi yoki tarjimalarning aniq bo'lishi, balki kontekstni tushunish, emotsional kayfiyatni qabul qilish, madaniy kontekstga moslashish kabi ko'plab omillarni o'z ichiga oladi. Bu maqola ST ning tarjimadagi roli, TK ni oshirish uchun ishlatiladigan usullar va amaliy tavsiyalarni tahlil qiladi. Maqolaning asosiy maqsadi ST ning kompetensiya tarkibini aniqlash, uning bozordagi o'rni, shuningdek, kelajak istiqbollari ni ko'rsatishdan iborat.

XIX asr oxiri XXI asr boshlarida turli tashabbuslar paydo bo'lgan. Avvalambor, konferensiyalarda tarjimonlar qo'llanma hisob sifatida o'z vazifasini bajargan bo'lsa, hozir ST ko'p hollarda intellektual tizimlar (serverlar, bulut

imkoniyatlari) tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Qisman tarjima tizimlari va real-time tarjima arxitekturasi tahlil qilinadi: boy komponentlar sifatida akustik model, til modeli, moslashtirish modullari, kontekstual analizatorlar. Real-time talablari tezkorlik (latensiyaning minimal bo'lishi), bosh tomondan tushunish (listener-friendly outputs), nozik ma'nolarni ajratish (polysemiyalar) va foydalanuvchi tajribasini yaxshilash kabi omillarni o'z ichiga oladi. Akustik va kognitiv jarayonlar: mikro-tizimlar, reaksiya va bo'luvchi fikrlar orasidagi zanjir, diqqatni yo'naltirishda xotira resurslarining roli, sezgir yondashuvlar, ovozli reaksiyalar va bo'ynashlarni tushunish muhimdir.

Metodologiya. Qisman tarjima tizimlari (hybrid) konferensiyada: Yirik xalqaro konferensiyada yig'ilayotgan korxonalar uchun real-time yordamchi sifatida inson tarjimon bilan birga ishlash. Misol uchun, katta uchrashuvda suhbat matni avtomatik tarjima qisman tayyor qilib beradi, so'ng inson tarjimon qisqa bo'limlarni tekshirib, nozik mazmuni to'g'rilab beradi.

Xalqaro biznes uchrashuvi: Yangi bitim bo'yicha suhbatlar davomida ST turi vaqtinchalik tarjima beradi, keyin mijozlar bilan yozma tarjimani tayyorlash uchun qo'shimcha post-editing bosqichi bo'ladi.

Sud tadbirlari yoki xalqaro trening: invariant vaziyatlarda, uchrashuvlar davomida gaplar qisqa bo'laklarda tarjima qilinadi, so'ngroq huquqiy yoki texnik matnlar uchun tayyorlanuvchi yozma tarjima uchun signallar yuboriladi.

Real-time tarjima arxitekturasi misollari. Akustik model (ASR) va til modeli (NLP): Xalqaro konferensiya auditoriyasida mikrofonlardan olinadigan ovozlarni real-time ravishda matnga aylantiriladi (ASR), keyin bu matn tilda mos keladigan tarjimaga yo'naltiriladi (NLP). Masalan, inglizcha gap "We need to address the issue of data privacy" degan jumlasini kirishda aynan tarjimaga yo'naltirish.

Moslashtirish modullari: Yangi mavzu kiritilgan paytda (masalan, tibbiyot konferensiyasi) tizim domenga mos atamalar ro'yxatini o'z-o'zidan import qiladi va "data privacy" ni "ma'lumotlar maxfiyligi" yoki "ma'lumot himoyasi" tarzida kontekstga moslashtiradi.

Kontekstual analizatorlar: Uchqun jarayonlar davomida so'zlarning oldingi kontekstdagi ma'nolari bilan ta'minlanadi. Masalan, "leap" so'zi umumiy ma'noda "sakrash", kompyuter fanida esa "icchilik/qadam" kabi ma'nolarda ishlatilishi mumkin; kontekstual analizatorlar bu farqlarni aniq tushunib tegishli tarjima variantini tanlaydi.

Listener-friendly outputs: Tashrif buyurgan tomoshabinlar uchun chiqishda qisqa, ochiq-oydin jumla tashkil etiladi. Masalan, "The sensor data is now available"- "Sensor ma'lumotlari endi mavjud" yoki kontekstga qarab "Senzor ma'lumotlari hozir chiqdi" kabi.

Nozik ma'nolarni ajratish: POLYSEMIYA masalasini hal qilish uchun prioritet bo'lishi kerak. "Bank" so'zi moliyaviy yoki sog'liq uchun emas, balki "falosofik bank" kabi kontekstdan tashqarida qoldirilmasligi kerak.

Foydalanuvchi tajribasini yaxshilash: ovozli chiqishda ohang (intonation) yoki kayfiyatni aks ettirish. Masalan, rasmiy uchrashuvda bosh sovrinlar, xushmuomalalik ochiq ohang bilan tarjima qilinishi.

Akustik-kognitiv jarayonlar misollari. Mikro-tizimlar: ovozli input past chastotalarda ham tushunilishi uchun kiyim doirasidagi mikrofondagi saturatsiya bo'lmasligi uchun ovozni tozalash va bosqichli bo'lovlarni (noise suppression) qo'llanadi.

Reaksiya va fikrlar zanjiri: suhbat davomida odamning fikrlar orasidagi bo'linishlarni tezda aniqlash uchun ST tizimining kontekstual signallarni qidirishi. Masalan: "We should consider scalability" deb gapirishdan oldin oldingi gaplarda "capacity" haqida gap borayotgan bo'lsa, tarjima shunda mos keladigan "miqyorga yetkazish" degan ma'noda tarjima qilinadi.

Diqqatni yo'naltirishda xotira resurslari: uzoq gaplar davomida qisqa moslashtirilgan outputlar foydalanuvchini yo'naltirish uchun tanaffuslar, to'xtashlar va pauzalar bilan berilishi mumkin; shunda tinglovchi asosiy fikrni yo'qotmaydi.

Sezgir yondashuvlar: emotsiya yoki tavsiyaga reaksiya berishda ovozli kayfiyatlar (kayfiyat indikatorlari) tarjimani moslashtiradi. Masalan, biron muammo haqida "We need to be careful about privacy" degan xavotni yuqori ton bilan aytilsa, tarjimada "biz maxfiylikka ehtiyotkor bo'lishimiz shart" kabi so'zlar ishlatiladi.

Ovozli reaksiyalar: "uh-huh" yoki "got it" singari qisqa ovoqli bildirishlar real-time tarjimada o'zaro aloqalarni silliq qiladi; bu kabi signallar matnga yangicha kontekst qo'shadi

Sinxron tarjimada kompetensiya tarkibi Til bilimi: lug'at boyligi, grammatika aniqlik, stilistik moslik (rivojlangan uslub, rasmiy/norasmiy ohanglar). E'tibor va yodlash: xotira resurslari, ishlash yuklari, qisqa muddatli xotira va ish

faoliyati joylashuvi. Nutqning ifodaviy bo'limi: tonalitet, kayfiyat, kontekst sezgirligi; matn ohangi, dovrug'lik, keskinlik kabi faktorlar tarjimaning qiyosiy sifatini belgilaydi. Operativ qobiliyat: tezkor qaror qabul qilish, nozik ma'nolarni ajratish, qisman ma'nolarni bir necha variant yo'llarini tanlab bo'lgan moslikka moslashtirish. Interkultural kompetensiya: madaniy kontekstni tushunish, diniy, mereriy madaniy ta'sirlar, jargon va yerli turmuşlar bilan ishlash.

ST ning kompetensiya bozorida o'rni Sifat va rentabellik o'lchovlari: noto'g'ri tarjimalarning xavflari, mijoz ehtiyojlariga moslashish qobiliyati, narx-sifat munosabatlari. Ishchi guruhlar uchun ST ning afzalliklari: xalqaro konferensiyalar, tadbirlar, formalararo muloqotlar, tezkor tarjima xizmatlari. Qo'shimcha vositalar: terminologiya bazalari (glossaries), oral tarjima vositalari (note-taking, real-time sug'urta), mashinaviy tarjima tizimlarining integratsiyasi. Bozordagi raqobat kuchayishi bilan sifat xavfsizligini ta'minlash uchun inson nazorati va avtomatik tekshiruvlar muhim rol o'ynaydi.

Sifat va rentabellik o'lchovlari

Misol 1: Xalqaro konferensiyada tarjimaning sifatini baholash uchun mijozlar "tezkorlik+kontekstual aniqlik" indikatorlarini tanlaydi. Oldindan tayyorlangan domenga mos atamalar ro'yxati bo'lmasa, tarjima nozik terminlarni noto'g'ri tarjima qiladi, bu esa yirik shartnomalarning kelishuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Misol 2: Parallellik lite (post-edited) tarjimada xatoliklar 1% dan oshsa, kompaniya qimmatli vaqtni yo'qotadi. Bu, o'z navbatida, tarjimonlar uchun qo'shimcha to'lovlarni yoki qo'shimcha auditlar zaruriyatini yaratadi.

Misol 3: Narx-sifat muvozanati bozorda raqobatni belgilaydi: yuqori sifatli QIS (quality-in-context) xizmatlari uchun yuqori tariflar, lekin mos kontekstda tez yetkazib berilsa, mijozlar ko'proq ish beradi.

Ishchi guruhlar uchun ST afzalliklari

Misol 4: Xalqaro konferensiyada tarjima xodimlari faqat qisqa bo'limlarni tarjima qiladi, qolgan vaqtni simulyatsiya qilingan real-time chiqishlar orqali yo'naltirish bilan o'tkazadi. Bunday yondashuv katta auditoriyaga tez, tushunarli ma'lumot yetkazadi.

Misol 5: Tadbirlar uchun tez tarjima xizmati: qatnashchilar o'rtasidagi savdo-sotiq muzokaralarida ST yordamida qisqa qismi tez tarjima qilinadi, so'ng mijozlar bilan yozma tarjima uchun post-editing bosqichi o'tkaziladi.

Misol 6: Formalararo muloqotlarda (videokonferensiya, ko'p tilli panel) real-time tarjima orqali muhokama natijalarini hammaning tushunishi uchun moslashtirilgan chiqishlar chiqariladi; agentlar tezkor fikrlar bo'yicha o'zaro moslashtiriladi.

Qo'shimcha vositalar

Misol 7: Terminologiya bazalari (glossaries) yordamida yangi mavzu kiritilganida avtomatik ravishda domenga xos atamalar ro'yxati yangilanadi. Misol uchun, "data privacy" tibbiyot kontekstida "ma'lumotlar himoyasi" sifatida moslashtiriladi.

Misol 8: Oral tarjima vositalari (note-taking, real-time note-taking) konferensiya paytida notanish atamalarini tez yozib olishga yordam beradi; keyin tarjimonlar ushbu notalarni tekshiradi va yozma tarjimada ishonchli variantlarni tanlaydi.

Misol 9: Mashinaviy tarjima tizimlarining integratsiyasi: ST uchun real-time tashxisi (ASR) bilan neural MTni birlashtirib, chiqishda tezkor o'qish, kontekstga mos tarjima variantlarini beradi; so'ng inson nazoratini kengaytiradi.

Bozordagi raqobat kuchayishi bilan sifat xavfsizligini ta'minlash

Misol 10: To'liq inson-nazoratli aralash model: real-time tarjimada avtomatik chiqishlar mavjud, lekin sezitiv

ma'vzularda inson tarqatishi uchun signallar o'rnatiladi (kontrastive tahlil orqali nozik ma'nolarni aniqlash).

Misol 11: Avtomatik tekshiruvlar orqali biror matn noto'g'ri kontekstga tushib ketsa, avtomatik moslashtirish yoki post-editing bosqichiga o'tkaziladi; bu jarayon sifat xavfsizligini oshiradi.

Misol 12: Sifat kafolati uchun audit-tracking: tarjima jarayoni har bir bo'lim uchun kim tomonidan, qachon va qaysi asboblardan bilan o'zgartirilganini log qiladi; bu mijozlarga ishonch hosil qilish imkoniyatini beradi.

ST kompetensiyasini oshirish usullari Til modeli va katta ma'lumotlar jadvalari: trening uchun namunaviy ma'lumotlar yig'ish, korpuslar yaratish, domain-moslashtirish (domenga xos atamalar va uslublar). Rejim va jarayonlar: javob berish tezligi, xato tahlili, post-translation tarkibi (post-editing) uchun jarayonlar; tez tarjima va sifatli yakuniy output o'rnatidagi muvozanat. Terminologiya boshqaruvi: universal (umumiy) atamalar bilan domenaga xos terminlar orasidagi moslik, interfaol tadbirlar bilan real vaqt yulduzlar ro'yxati. Sifat nazorati: sifat stratifikatsiyasi, sinov rejimlari, konseptual moslik; tekshiruv jarayonlari va sifat indikatorlari. Kontekstual qismi: foydalanuvchi talablari, kontekst klasterlash, foydalanuvchi interaksiyasi bilan o'zaro moslashuv. Interfaol yordamchilar: terminologiya boshqaruvchilari, avtomatik qisqartirish, avtomatik o'qitish uchun interaktiv yordam. Xatoliklarni tuzatuvchi algoritmlar: o'qitish, mustahkamlash, qayta ishlash; feedback loop orqali modellarni kengaytirish.

ST uchun trening data va metodologiyalar Dominaga xos ma'lumotlarni yig'ish tavsiyalari: yuridik, tibbiy, texnik usullar, ijtimoiy-iqtisodiy matnlar kabi turli kontekstlarda ma'lumotlar to'planadi. Qayta ishlashi: renormalizatsiya, deformatsiyani oldini olish; nozik ma'nolarni turg'un saqlash uchun foughe yondashuvlar. Dilatasiyani minimallashtirish: kontekst, sinonimlar, polisemlar; tarjimani ko'p tarjimani moslab ko'rib chiqish. O'z-o'zini o'qitish mexanizmlari: mustahkamlashli o'qitish, o'z-o'zini supurtirish (self-training) usullari.

Amaliy misollar va tajriba Xususiy misollar: yirik konferensiyalarda avtomatik tarjima va inson nazorati qo'shilib ishlatilgan vaziyatlar; yirik mehmonxonalar, ta'lim muassasalari, xalqaro tadbirlar. Onlayn platformalar misoli: tijorat munosabatlari, yuridik matnlar, tibbiy sharhlar; tilda noto'g'ri kontekst tushunilishining oldini olish uchun kontekstual yondashuvlar. Kamchiliklar: jargon, regionallashtirilgan talaffuzlar; nozik madaniy kontekstlarda noto'g'ri ma'nolar yuzaga kelishi.

Kompulsatsiya va etik masalalar Maxfiylik va outsorsing: tarjimonlik jarayonidagi ma'lumot xavfsizligi; litsenziyalash, ma'lumotlar omborlarining xavfsizligi, foydalanuvchi muvaffaq haqida shaxsiy ma'lumotlar. Tillararo hurmat: madaniy sezgirlik, nozik ma'nolarni saqlash; doimiy ravishda tarjimaning madaniy mosligini ta'minlash. Mas'uliyat: insoniy nazoratning o'rni va zaruriyati; o'zaro ishonch va etika meyorlari.

Kelajak istiqbollari Gibrid modellarning o'rni: inson-texnologiya hamkorligi; foydalanuvchi tomonidan navbatdagi

tahrirlar kiritilishi, kontekstual adaptatsiya. ST ning til o'rganish jarayoniga ta'siri: ko'ptilik, ko'p kontekstli tarjima; ta'lim va o'z-o'zini o'qitishdagi yangi yo'nalishlar. Mustahkamlash yo'llari: o'rganilgan xulosalar, tavsiyalar; foydali formatlar, vizual ko'rsatkichlar, interfaol naqshlar.

Natija. Mazkur maqolada sinxron tarjimaning (ST) tarjimonlik kompetensiyasini (TK) shakllantirish va takomillashtirishdagi o'rni kompleks yondashuv asosida tahlil qilindi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ST nafaqat tezkor tarjima usuli, balki tarjimonning til bilimi, kognitiv imkoniyatlari, kontekstual sezgirlik va interkultural kompetensiyasini bir vaqtda sinovdan o'tkazuvchi va rivojlantiruvchi murakkab faoliyat turidir. Shu sababli sinxron tarjima tarjimonlik kompetensiyasining eng yuqori darajasini ifodalovchi professional ko'rsatkichlardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot davomida ST ning zamonaviy rivojlanishi inson tarjimon faoliyati bilan cheklanib qolmay, balki sun'iy intellektga asoslangan real-time tarjima tizimlari, akustik va til modellarining integratsiyasi orqali yangi bosqichga ko'tarilayotgani aniqlandi. Gibrid (inson-texnologiya) modellar sinxron tarjimada tezkorlik va sifat o'rnatidagi muvozanatni saqlashga xizmat qilmoqda. Bu holat tarjimonlik kompetensiyasiga qo'yiladigan talablarni ham o'zgartirmoqda: endilikda tarjimon nafaqat til mutaxassisi, balki texnologik vositalar bilan ishlay oladigan, terminologiya boshqaruvi va post-editing jarayonlarini tushunadigan mutaxassis bo'lishi zarur.

Xulosa. Sinxron tarjimaning kompetensiya tarkibi tahlili shuni ko'rsatdiki, u bir nechta asosiy komponentlardan iborat: chuqur til bilimi, qisqa muddatli xotira va diqqatni boshqarish, tezkor qaror qabul qilish qobiliyati, nutqning ifodaviy jihatlari hamda madaniy va kontekstual moslashuv. Ayniqsa, real-time sharoitida polisemik birliklarni to'g'ri talqin qilish, emotsional ohangni saqlash va auditoriya uchun "listener-friendly" chiqishlarni ta'minlash tarjimonlik sifatini belgilovchi muhim omillar sifatida namoyon bo'ldi.

Bozor sharoitida ST ning ahamiyati tobora ortib borayotgani ham alohida ta'kidlandi. Xalqaro konferensiyalar, biznes muzokaralari, sud jarayonlari va ko'p tilli onlayn platformalarda sinxron tarjima xizmatlariga bo'lgan talab yuqori bo'lib, bu talab sifat, ishonchlilik va rentabellik mezonlari bilan chambarchas bog'liqdir. Noto'g'ri yoki kontekstdan chetga chiqqan tarjimalar katta moliyaviy va reputatsion xavflarga olib kelishi mumkinligi sababli sifat nazorati, audit-tracking va insoniy nazorat mexanizmlari ST jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Shuningdek, tadqiqot ST kompetensiyasini oshirishda trening ma'lumotlari va metodologiyalarning o'rni muhim ekanini ko'rsatdi. Domenaga xos korpuslar yaratish, terminologiya bazalarini muntazam yangilash, xatoliklarni tahlil qilish va feedback loop asosida modellarni takomillashtirish tarjima sifatini barqaror oshirishga xizmat qiladi. Mustahkamlashli o'qitish va o'z-o'zini o'qitish mexanizmlari esa sinxron tarjimani kelajakda yanada moslashuvchan va individual ehtiyojlarga yo'naltirilgan holga keltiradi.

LITERATURE

1. Gile, D. (2009). *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam: John Benjamins. Sinxron tarjimada kognitiv yuklama va "Effort Models" nazariyasi.
2. Pöchhacker, F. (2016). *Introducing Interpreting Studies*. London: Routledge. Sinxron tarjima nazariyasi va professional kompetensiya.
3. Bakirova, Kh.B., Khalilova, G.A., Sunshine, M.J. (2025). *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 6(3), 295–301
4. Setton, R., & Dawrant, A. (2016). *Conference Interpreting – A Complete Course*. Amsterdam: John Benjamins. Practical SI training and real conference examples.
5. *Exercises for Improving the Effectiveness of Future Interpreters*
6. Khalilova, G.A. (2025) *International journal of formal education* 69-72 p